

U EREC, U SLOBODU

Miša Pas (Fas) je rođen u Berlinu 7. jula 1924, od oca Aleksandra Sendera Fasa i Ide Fas, rođene Spiro. Otac je bio mučen do smrti u koncentracionom logoru Zaksenhauzen 1940. godine.

Majka je sa sinom Samijem ilegalno došla u Jugoslaviju 1941. godine. Bili su smešteni u prihvatni logor u Šapcu, zajedno sa drugim brojnim izbeglicama. Kada su Nemci okupirali Jugoslaviju, taj logor je stavljen pod nemačku kontrolu i od tog trenutka Miša nikad više nije ništa čuo o

njima uprkos svim naporima da bilo šta sazna o njihovoj sudbini.

Imao je i sestru Rut, koja se u Berlinu razbolela i umrla tokom hladne i teške zime 1940, zato što joj je, kao i svim drugim Jevrejima, bilo uskraćeno korišćenje skloništa od britanskih vazдушnih napada.

Miša Pas je tokom radnog veka obavljao brojne poslove. U ratnim godinama, od 1943. do 1946. služio je u britanskoj vojsci u Egiptu, Italiji, Belgiji i Holandiji, delimično u Jevrejskoj brigadi, od kada je osnovana. Potom je godinu dana radio za Jevrejsku agenciju i Haganu u Evropi. Pomagao je preživelim iz holokausta da obnove svoje živote i organizovao ih za odlazak (iseljavanje) u Palestinu. Zatim je bio nastavnik u britanskim logorima interniraca koji su pokušavali da se domognu obala Palestine bez zvaničnih dozvola, jer su im bile uskraćene.

Nekoliko godina radio je u vojnoj službi izraelskih vazduhoplovnih snaga u činu majora, da bi od 1952. do 1975. obavljao više poslova u izraelskom Ministarstvu odbrane i inostranih poslova. Bio

je prvi sekretar Ambasade Izraela u Liberiji i savetnik Ambasade Izraela u Beču, kao i stalni predstavnik Organizacije za industrijski razvoj pri Ujedinjenim Nacijama. Zatim je bio direktor Jevrejskog nacionalnog fonda u Švajcarskoj i menadžer KKL-a (fond Keren Kajemet Leisrael), Trojhand A. G. Carih, direktor sektora za ekonomske projekte u Upravi KKL-a u Jerusalimu, direktor službe za marketing i odnose sa javnošću američko izraelske korporacije Ampal u Izraelu, direktor i potpredsednik Ampala u Kanadi i direktor Jevrejskog nacionalnog fonda u Nemačkoj.

Od 1950. godine živi u braku sa suprugom Miriam (Mirom). Ima tri sina – Nadava, Aleksandra i Atsmona i petoro unučadi.

BERLIN 1939.

Septembra 1939. godine, nekoliko dana nakon nemačke invazije na Poljsku, moj otac je zbog svog poljskog državljanstva odveden iz našeg stana u Berlinu u koncentracioni logor Zaksenhauzen gde je bio mučen do smrti. Gestapo nam je poslao njegov pepeo i čak nas je zadužio troškovima za to. On je sahranjen na groblju „Adas Jisroel“ u Berlinu – Vajsenze (Weissensee).

Gospođa Reha Frajer (Recha Freier), vodeća ličnost u cionističkom pokretu u Nemačkoj i prvobitni osnivač omladinske „alije“¹, vrlo se aktivno uključila u pomaganju porodicama onih koji su odvedeni u Zaksenhauzen (Sachsenhausen). Ona je organizovala finansijsku pomoć i pokušala da osigura vize za one koji su još bili živi da bi se oslobodili i da bi im bilo dozvoljeno da napuste Nemačku. Većina njenih napora bila je uzaludna. Ali obećala je udovicama u onim porodicama koje su izgubile svoje očeve da će dati sve od sebe da spasi decu iz tih porodica od nacističke Nemačke.

Leto 1940. Nemačka armija je okončala okupaciju zemalja Beneluxa i Francuske. Britansko kraljevsko vazduhoplovstvo započelo je sa žestokim bombardovanjem, gotovo svake noći, nemačkih gradova uključujući i Berlin, što sam ja posmatrao sa zadovoljstvom, čak i kada su neke bombe padale u naše susedstvo prouzrokujući velike štete.

¹ Alija = grupa useljenika u Izrael. U prevodu znači uspon, u prenosnom smislu useljenje u Izrael.

U to vreme Jevrejima je još uvek bilo dozvoljeno da se sklanjaju u kućna skloništa tokom bombardovanja, ali kasnije im je to bilo zabranjeno. Ja sam još uvek išao u specijalnu školu „Omladinske alije“ sa mojim prijateljima iz omladinskog pokreta „Makabi Hacair“² u kojem sam bio aktivan od svoje desete godine. Ova škola osnovana je nakon što su nacisti rasturili formalni jevrejski školski sistem.

Reha Frajer aktivno je tražila načine za ispunjenje svojih obećanja da na svaki način iz Nemačke izvuče decu koja su izgubila svoje očeve u koncentracionim logorima.

Ja sam već bio u opasnim godinama da budem odveden u koncentracioni logor i ona me je odabrala da putujem sa trojicom muškaraca da bi me prokrijumčarili preko nemačko-mađarske granice kako bih došao do Budimpešte. Otišli smo do Beča i uz pomoć lokalnog cionističkog pokreta stigli smo do granične oblasti. Nikad mi nije rečeno šta je krenulo naopako, ali nakon nekoliko dana morali smo da se vratimo u Berlin.

BERLIN, JESEN 1940.

U Berlinu sam se ponovo našao sa mojim prijateljima u školi „Alije“. Posle nekoliko nedelja, majka mi je rekla da je Reha Frajer napustila Nemačku i otišla u Jugoslaviju da organizuje transport dece koja treba da joj se pridruže tamo. Bilo je predviđeno da ja idem sa prvom grupom od 15 dečaka. Još uvek se sećam razgovora sa majkom kada sam joj rekao da ne želim da idem, posle iskustva sa mađarske granice, i da ne želim da ostavim sestru, mlađeg brata i najbliže prijatelje.

Konačno, krenuo sam sa grupom koja je trebalo da bude test za spasilački put ka Jugoslaviji, za mnogo grupa koje je trebalo da dođu, kako je Reha Frajer planirala.

Krenuli smo iz Berlina ka Beču početkom septembra 1940. godine, organizovani kao deca na školskom putovanju sa rancima na leđima. U Beču nas je primio lokalni cionistički aktivista koji je organizovao prenoćište za tu noć. Sledećeg dana pošli smo vozom u

² Makabi hacair = mladi makabejci

Grac, a odatle smo nastavili do granične oblasti, do mesta koje se, mislim, zvalo Špilfeld (Spielfeld). Ništa nismo znali o pripremama za prelaz granice zajedno sa krijumčarima i o drugim dogovorima. Ja sam bio najstariji u grupi i zbog svog prethodnog iskustva na mađarskoj granici, dosta sam sumnjao u poduhvat ali sam se nadao da ću ovaj put uspeti.

Miša Pas u mladosti

Dok smo čekali, nemački granični stražari su nas proveravali. Kada je pao mrak, lokalni vodič nas je poveo peške u okolni šumski predeo. Neko vreme smo hodali kroz šumu, po brdovitom terenu, gore-dole, prelazeći male vodene puteljke dok nismo stigli do jedne kolibe u koju smo se smestili radi odmora i jela. Ne sećam se sada, nakon toliko godina, da li smo iste te noći prešli granicu ili smo tamo čekali da predemo sledeće noći. U svakom slučaju, odatle smo nastavili naše hodanje kroz šumski predeo do nekog mesta u kojem je bila pilana, ispred koje su od-

sečena stabla bila nagomilana u visinu, u obliku slova V, što je predstavljalo odlično skrovište za nas. Naš vodič nam je tada rekao da se razbijemo i rasporedimo u manje grupe i da se sakrijemo iza gomila stabala u obliku slova V. Već smo bili na jugoslovenskoj zemlji, u oblasti Maribora, i tu je trebalo da čekamo da nas pokupe kolima iz Zagreba. Prošlo je nekoliko sati dok kola nisu stigla i bezbedno nas odvezla do Zagreba. Ovog puta uspele smo da stignemo do ove određene tačke.

Stigli smo u Zagreb u ranim jutarnjim satima. Jedna grupa dečaka, među kojima sam bio i ja, bila je na nekoliko dana smeštena u jevrejski dom za stare. Odatle smo bili, svako pojedinačno, smeštani u domove jevrejskih porodica.

ZAGREB, 1940-1941.

Doveden sam u porodicu Šandora i Lili Dojč (Deutsch) koji su živeli u lepjoj brvnari blizu velikog poslovnog kraja na obodima Zagreba.

Smestili su me u sobu njihovog sina Feliksa koji je bio stariji od mene godinu dana.

Nikad neću zaboraviti divan osećaj koji su mi oni podarili tokom svih šest meseci koliko sam ostao kod njih kao da sam deo njihove porodice. Sa radošću sam otkrio, posle rata, da je cela porodica preživela ratna vremena, mada uz velike patnje. Moji zagrebački domaćini su otišli u Izrael i nakon sto sam ih našao, u njihovom skromnom stanu u Ramat Ganu, održavao sam kontakt sa njima mnogo godina. Takođe sam nastavio da održavam kontakt sa njihovim sinom Feliksom koji je postao naučnik.

Posle boravka u domu ove porodice, vratio sam se u Zagreb. Ubrzo nakon što sam se smestio, odveli su me u zgradu Jevrejske opštine. Zgrada se nalazila u centru Zagreba gde je opština organizovala, u svom prizemlju, mesto za okupljanje i sastajanje za dečake koji su došli sa mnom iz Berlina i za one koji tek treba da dođu. Tamo sam ponovo sreo Rehu Frajer, koja nas je toplo dočekala. Rekla nam je da sada, nakon našeg uspešnog dolaska, ona nastavlja svoju misiju – da odvede grupe dečaka i devojčica iz Nemačke u Palestinu.

Tamo smo se upoznali sa našim mentorima i tutorima, aktivistima iz pokreta „Hašomer hacair“ Jugoslavije koji su od samog početka našeg ilegalnog prelaženja granice i bezbednog dovođenja u Zagreb bili uključeni.

Sada su se angažovali da nam organizuju dnevne programe učenja hebrejskog jezika i drugih predmeta, razgovarali su sa nama o našoj budućnosti u Erec Izraelu i organizovali raznovrsne aktivnosti. S obzirom na to da smo u Zagrebu živeli ilegalno i nismo znali lokalni jezik, savetovali su nas da napolje ne idemo u grupi, da ne bismo izazvali sumnju kod lokalnih vlasti.

Joško Indig, iz „Hašomer hacaira“ u Zagrebu je od početka bio zadužen za našu grupu koja je od nas petnaestoro vremenom narasla na nekih 90 dečaka i devojčica kada smo mi krenuli dalje. Tokom vremena, Jošku su se pridružili Armando Moreno i Zehava koji su bili vrlo privrženi našoj grupi i koji su nam pružali ugodno vreme u tim teškim okolnostima time što su nas bezbedno čuvali od spoljnog sveta.

Vreme je prolazilo, već smo bili u prvim mesecima 1941. godine. Koliko se ja sad sećam, u vazduhu se osećalo povećanje nemačkog pritiska na Jugoslaviju, posebno u Zagrebu i strah od buduće invazije. Jednog dana, marta 1941. godine, gospodin Dojč, glava moje nove porodice, rekao mi je da moram da se spremim za odlazak u Beograd za nekoliko sati sa čitavom grupom dečaka, jer je za nas opasno da ostanemo u Zagrebu. Doneo mi je je potpuno spakovani kofer sa odećom i rekao mi je da će mi to poslužiti na putu za Palestinu i moje tamošnje potrebe. Zatim me je odvezao svojim kolima na železničku stanicu gde sam već video mnoge iz naše grupe kako se ukrcavaju u voz koji je čekao. Imao sam topli oproštaj od gospodina Dojča, zahvalio mu na izvanrednoj gostoljubivosti i odnosu sa svim članovima njegove porodice. Nažalost, nisam mogao da se oprostim od gospođe Dojč i Feliksa sa kojim sam delio sobu i od njegove sestre Ester.

BEOGRAD, MART 1941.

U Beograd smo stigli noću. Jedino čega se sada sećam je to da smo bili organizovani u grupe za marširanje, kako je već uobičajeno u izviđačkim omladinskim pokretima. Mislim da nas je predvodio Armando Moreno, koji je marširao kroz mračne prazne ulice Beograda, kao da smo deca na školskoj ekskurziji. Imali smo noćni odmor negde u gradu, a sledećeg dana ponovo smo požurili na železničku stanicu da se ukrcamo na voz u pravcu Istanbula.

Nismo tada mnogo znali o svim vezama koje su bile potegnute i koje su pogurali lokalni ljudi kao sto su bili Joško i Armando da bi nam omogućili da dobijemo mesta u tom vozu za koji smo kasnije otkrili da je bio poslednji voz koji će napustiti Jugoslaviju, u tom pravcu, pre napada Nemaca.

MAJKA I BRAT OSTALI SU U JUGOSLAVIJI

Ovde moram da spomenem da su moja majka Ida Fas i brat Sami Fas, koji je imao sedam godina, takođe stigli u Zagreb nekoliko nedelja ranije i koji su prošli istim ilegalnim putem kao i ja. Susret u kući porodice Dojč je bio veoma radostan. Nakon što im je rečeno od strane ljudi iz jevrejskog dobrotvornog društva da ne ostanu u Zagrebu,

morali su da odu u Srbiju i nastanili su se u Šapcu, gde su bile okupljene mnoge izbeglice iz Nemačke. Oni nisu mogli da nam se pridruže na našem putu za Palestinu, čak ni moj mali brat, s obzirom na to da su dozvole za Palestinu, koje su davali Britanci, bile ograničene na našu grupu od 90 osoba.

Susret sa majkom i bratom u Zagrebu bio je poslednji put da sam ih video. Svi moji naponi, tokom svih godina, da otkrijem šta se sa njima desilo, bili su uzaludni. Poslednji put sam čuo o njima 1942. godine kada sam primio kratko pismo od Crvenog krsta koje je poslato iz logora u Jugoslaviji, a na kome je bila nemačka cenzorska marka.

U VOZU ZA ISTAMBUL

Tokom putovanja vozom ka Turskoj, još uvek sam imao osećaj da su moja majka i brat bezbedni u Jugoslaviji. Tek kad smo stigli nadomak Istanbula, rečeno nam je za invaziju Nemaca na Jugoslaviju.

Samo putovanje vozom bilo je veoma interesantno i ne bez iznenađenja i pitanja. Jednom je voz iznenada stao blizu granice između albanske i grčke teritorije zbog mogućeg napada iz vazduha. U severnoj Grčkoj, britanske snage su bile angažovane u vojnim akcijama protiv italijanskih snaga koje su okupirale Albaniju. Svi putnici u voz u skočili su u rovove pored železničke pruge da se sakriju. Nakon kraćeg vremena, ponovo smo se ukrcali u voz i nastavili putovanje. Kada smo dospeli u Solun, šetali smo oko železničke stanice i po prvi put smo videli britanske vojnike, a među njima i vojnike iz Palestine koji su govorili hebrejski. Od njih smo čuli za vojne aktivnosti u regionu i jedino smo se nadali da će nas putovanje vozom dovesti do konačne destinacije – Palestine i Erec-Izraela. I konačno, nakon nekoliko prekida, tu i tamo, gde smo tokom našeg putovanja izgubili vagon sa svim našim prtljagom i ličnim stvarima, stigli smo u Istanbul. Bili smo smešteni nekoliko dana u jednoj vili na malom ostrvu na Bosforu. Tu su nas obavestili o nemačkoj okupaciji Jugoslavije. Sada smo razumeli privrženo posvećivanje Jevrejskih opština, ljudi iz „Hašomer hacaira“ kao što su Joško, Armando, porodica koje su nas primile i drugih koji su nas spasli iz Jugoslavije u poslednjem momentu, a koji su pak ostali tamo da se suoče sa nepoznatom sudbinom u odnosu na Nemce.

Nikada neću da zaboravim beskonačne napore svih tih ljudi i nastaviću o tome da pričam svojoj deci i unucima.

NAŠ DOLAZAK U PALESTINU

Od Istanbula nastavili smo vozom do Bejruta, a odatle autobusom preko graničnog prelaza u Roš-Hanikra ka Haifi.

Od mesta Roš Hanikra mogli smo da vidimo morsku obalu sve do luke Haife i do severnog dela zemlje i imali smo osećaj da je jedan od naših snova postao realnost.

Sa još trojicom iz moje grupe, bio sam poslat u Kibuc Mišmar Hašaron, koji je bio deo pokreta „Makabi hacair“ u kome sam rastao u Nemačkoj. Tu smo stvorili novu grupu Omladinsku alije, grupu „olim“⁴ sa više dečaka i devojčica koji su u isto vreme stigli iz Švedske i drugih zemalja i mesta.

Ovde je počeo novi život sa velikom vizijom koja će se ostvariti u predstojećim godinama.

4 „Ole“ (mn. „olim“) = useljenik u Izraelu